

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet

Diplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti

Marina Veraja

Mitski elementi u Marulićevoj *Juditi*

Diplomski rad

Mentorica: izv.prof.dr.sc. Ružica Pšihistal

Osijek, 2011.

Sažetak

Ovaj će se rad baviti istraživanjem Marulićeve *Judite* s mitskoga aspekta. Okosnicu rada činit će izdvajanje i tumačenje mitskih elemenata na retoričkoj razini te na razini paratekstualnih dionica. Prije nego li prijedemo na središnju temu, reći ćemo nešto o prilikama na prostoru hrvatskih zemalja u vrijeme humanizma ne bismo li približili i pobliže objasnili okolnosti u kojima je stvarao Marko Marulić. Nakon toga osvrnut ćemo se na život i djelo Marka Marulića, te ćemo pokušati povući paralele između njega i Dantea. *Eto k vama gre Judita* poglavlje je u kojemu ćemo iznijeti najbitnije značajke *Judite*, da bismo poslije izdvojili karakteristike koje to djelo čine klasičnim epom. Zatim prelazimo na glavni dio rada koji se bavi mitskim elementima u *Juditi*. Te ćemo elemente izdvojiti te pokušati protumačiti njihovu ulogu u kontekstu cijeloga djela.

Ključne riječi: Marko Marulić, *Judita*, mitski elementi, ep

Sadržaj

1. Uvod.....	4
2. Razvoj humanističke misli na hrvatskim prostorima.....	5
3. Marko Marulić – život i djelo.....	7
3.1....i slavenski jezik ima svoga Dantea.....	9
4. <i>Bludeć ozoja s družbom starih poet</i> ili Marulićeve misli o mitologiji.....	12
5. <i>Eto k Vama gre Judita</i>	13
6. Antička vrsna obilježja <i>Judite</i>	17
7. Mitski elementi u <i>Juditi</i>	23
7.1. Mitski elementi na retoričkoj razini.....	23
7.2. Mitski elementi u paratekstualnim dionicama: marginalne bilješke i invokacija.....	29
8. Zaključak.....	38
9. Izvori i literatura.....	39

1. Uvod

Marulić je za svoju epsku obradu odabrao priču o starozavjetnoj udovici koja svojom hrabrošću spašava vlastiti narod od nadmoćnijeg neprijatelja. *Judita* je knjiga iz Staroga Zavjeta i pripada skupini deuterokanonskih knjiga. Nastala je u 3. ili 2. stoljeću prije Krista kada je Židovski narod bio ugrožen i trebalo ga je ohrabriti u borbi protiv helenizacije. Samo ime Judita na hebrejskom znači Židovka, stoga *Judita* postaje simbolom židovskog naroda koji je bio prisiljen boriti se protiv brojnih neprijatelja ne bi li sačuvao slobodu. Upravo se likom udovice Judite, koja kao takva pripada slabom i nezaštićenom sloju društva i unatoč tome pokazuje neizmjernu hrabrost i smionost te uništava moćnog neprijatelja, zadovoljava potreba naroda u nevolji za spasiteljem koji će ih izbaviti. Pri tome se ona služi svim ženskim čarima koje posjeduje.

Po tko zna koji put nameće nam se pitanje zašto Marulić odabire baš tu "škakljivu" priču, koja je tek Tridentskim saborom (1545. – 1563. g) postala ravnopravnim dijelom Starog Zavjeta. Krije li se možda tu razlog činjenici da je Marulićeva *Judita* objavljena tek punih dvadeset godina nakon nastanka? Tim i mnogim drugim pitanjima bavili su se mnogi teoretičari i povjesničari književnosti. *Juditom* Marka Marulića bila je, a čini se da će biti još dugo vremena, neiscrpan izvor mnogim istraživačima. Unutar marulologije, kao književne discipline koja se bavi Marulićevim likom i djelom, *Judita* zauzima posebno mjesto te se njome bave unutar posebne grane nazvane "juditologija".

Judita se proučava s raznih motrišta, a jedno od motrišta koje je možda najmanje zastupljeno je mitsko. Upravo ćemo se mitskim aspektima *Judite* pozabaviti u ovome radu.

Poznato nam je da se mitovima pokušavaju objasniti neobjašnjive pojave iz daleke i nedokučive prošlosti ljudskoga roda. Mit se uglavnom suprotstavlja povijesnim činjenicama, ne ograničava se granicama mogućeg, on nadopunjava rupe koje ostavlja povijest. Kada spomenemo mit i mitologiju, prva će nam asocijacija biti grčki Olimp koji izjednačavamo s poganstvom, a poganstvo je nešto što se uvriježeno smatra kao suprotnost kršćanskoj religiji.

Mogli bismo se zapitati kakve sve to veze ima s Marulićem koji slovi kao kršćanski moralist i s njegovim djelom koje je biblijska obrada. Pozabavimo li se malo *Juditom* usmjeravajući pažnju baš na aspekt antike i mitologije, uočavamo kako Marulić vješto i uspješno asimilira antičku tradiciju i mitologiju u svoje djelo te tako u svom liku uspješno objedinjuje humanističkog stvaratelja i kršćanskog moralizatora.

2. Razvoj humanističke misli na hrvatskim prostorima

Prije nego prijedemo na središnju temu rada, bitno je reći nešto o vremenu i okolnostima u kojima je Marulić živio i stvarao, a to je vrijeme humanizma koji se na našim prostorima razvija u vrlo teškim okolnostima.

Naziv humanizam nastao je krajem srednjovjekovlja i dolazi od latinske riječi *humanus* što znači ljudski, uljudan. Humanizam je naziv dobio po sintagmi *studia humanitatis* koja se u antičko vrijeme vezala uz skup znanja za koja se držalo da su dostojna slobodna čovjeka. Taj skup znanja podrazumijevao je studij latinskog i u manjem opsegu grčkog jezika te gramatike, retorike, pjesništva, povijesti i moralne filozofije.

Humanizam se može dvojako definirati. Prema nekim povjesničarima književnosti to je zasebno razdoblje, dok ga drugi definiraju u sklopu renesanse. Neki pak povjesničari humanizam potpuno negiraju kao vremensko razdoblje unutar kojeg dolazi do promjena u književnosti te humanizam nazivaju pokretom okrenutim proučavanju i obnovi antike¹.

Humanizam traje oko dva i pol stoljeća, od sredine 14. do kraja 16. st. i pojavljuje se najprije u Italiji odakle se širi ostatkom Europe. Kao što sam naziv govori, to je pokret okrenut čovjeku i zemaljskom, a ne više božanskom i duhovnom kao u srednjem vijeku. Ta se okrenutost čovjeku nije manifestirala samo kroz književnost, nego i kroz znanost, arhitekturu, nova tehnološka otkrića, otkrića novih kontinenata, filozofiju i kroz mnoga druga polja ljudske djelatnosti.

Humanizam oživljava antičke uzore, okreće se tradiciji i upravo je taj obnovljeni interes za antičku književnost presudno humanističko obilježje². Tako su ponovno postale popularne tradicionalne lirske vrste poput elegija, epigrama, pjesničkih poslanica ili epistola i sl. Koriste se heksametrima, elegijskim distihom te alkejskom i safičkom strofom. Isto tako njegovalo se govorništvo, a budi se i interes za narodnu prošlost pa se pišu biografije poznatih povijesnih osoba. Motivi i aluzije iz klasične mitologije postaju sastavni dio izražavanja i mišljenja. Jezik je stvaranja uglavnom bio latinski koji je tada općenito u Europi bio jezik učenih, književnosti i državne uprave. Povratak antičkim uzorima ne isključuje nastanak religiozno-poučnih djela koja svoje izvore crpe iz *Biblije*. Pogrešno je mišljenje da su humanisti bili heretici ili ateisti. To nam dokazuje upravo Marko Marulić koji je znao kako svoja religiozno-poučna djela uviti u humanističko ruho i na taj način ih približiti širem čitateljstvu.

Hrvatski krajevi oduvijek su u specifičnom položaju, na razmeđi sila Istoka i Zapada. Taj je položaj utjecao na razvoj svih područja ljudskog života pa tako i na književni.

¹ Solar (2003:106)

² Tomasović/Novaković (1994:56)

Zbog blizine talijanskih humanističkih središta, kulturni se fenomen humanizma vrlo brzo proširio i na područje Hrvatske i to već krajem 14.st i početkom 15.st. kada u našim krajevima za to nisu bile nimalo povoljne ni gospodarske ni političke prilike. Pod mletačku upravu padaju jedan za drugim dalmatinski gradovi. Sredinom 15.st. Turci počinju ugrožavati hrvatske granice, a Mlečani podupiru borbu protiv Turaka samo onda kada su ugroženi njihovi interesi. Hrvatsko plemstvo, koje je trebalo stup gospodarskog i kulturnog napretka, desetkovano je u stalnim i iscrpljujućim borbama protiv Turaka. Jedini grad koji je u tim teškim vremenima sačuvao svoju samostalnost i slobodu bio je Dubrovnik, ali tu su slobodu Dubrovčani skupo plaćali. Nakon Krbavske bitke 1493. godine u kojoj je izginula većina hrvatskog plemstva, pod tursku vlast padaju jedan po jedan hrvatski grad.

Rekli bismo da je u ovakvim uvjetima gotovo potpuno onemogućeno književno djelovanje u našim krajevima, a da ne govorimo o praćenju književnih tokova bogatih i relativno mirnih zemalja Zapadne Europe. No, književna baština toga doba govori nam suprotno. Ne samo da su naši književnici bili aktivni, nego su se uspješno nosili s novim trendovima koji su dolazili sa Zapada, najbolji primjer za to svakako je Marko Marulić, pisac svjetskoga glasa. Osim znamenitih pojedinaca, humanizam se u hrvatskim krajevima ponajviše razvio u gradovima uz obalu: Splitu, Šibeniku, Zadru, Trogiru, Hvaru, Dubrovniku i drugima. U Hrvatsku su dolazili učitelji iz Italije, ali su isto tako i mnogi sinovi iz bogatih obitelji odlazili na daljnje obrazovanje u neka od poznatih talijanskih sveučilišta.

Spomenuto ne znači da je humanizam u Hrvatskoj zahvatio samo obalu, on se širio i na sjever, ali zbog spomenute društvene i političke situacije, on se nije širio jednakim intenzitetom na hrvatskom sjeveru i jugu.

Spomenuta onodobna politička situacija koja je podrazumijevala podijeljenost hrvatskog nacionalnog prostora i nezaustavljiv prodor Turaka, činjenice su koje po Novakovićevu mišljenju, čine temeljnu osobnost hrvatskog humanizma.

Jezik stvaranja je i u nas kao i u ostatku Europe bio latinski, ali on nije isključio stvaranje na narodnom jeziku. To je jasno vidljivo upravo na primjeru Marka Marulića u čijim djelima vidimo kako su se ta dva jezika međusobno nadopunjavala, a ne isključivala.

Najznačajniji predstavnici humanizma na hrvatskom području potječu naravno iz gradova na obali, a to su: Ilija Crijević, Juraj Šižgorić, Antun Vrančić i njegov sinovac, jezikoslovac i izumitelj Faust Vrančić te najznačajniji od svih Marko Marulić.

3. Marko Marulić – život i djelo

O životu Marka Marulića ne zna se mnogo, ali njegovi su tekstovi ti koji bi nam možda mogli rasvijetliti neke nepoznanice iz njegovoga života. Upravo su njegova djela ta koja su mu priskrbila brojne hvalospjevne attribute. Neki od mnogih su onaj I. K. Sakcinskog koji ga 1869. godine proziva "ocem hrvatske književnosti" ili onaj R. Pšihistal koja Marulića povodom otkrivanja njegova poprsja 2007. godine u Osijeku istog naziva prvim klasikom hrvatske književnosti.³

Sve ono što je prethodilo spomenutim i još mnogim drugim pohvalama, započinje 18. kolovoza 1450. godine kada se Marko Marulić rodio. Mjesto njegova rođenja, ali i smrti koja je nastupila 5. siječnja 1524. godine, bio je grad Split.

Oboje njegovih roditelja (otac Nikola i majka Dobrica) pripadnici su plemićkih obitelji. Marko je bio najstariji od osmero djece od kojih je bilo šest sinova (Marko, Aleksandar, Ivan, Petar, Valerij i Šimun) i dvije kćeri (Andrijana i Bira).

U Markovo doba, Marulići su bili dobrostojeća obitelj. Proizvode sa svoga gospodarstva prodavali su i u Mletke, a posjedovali su i brod.

O Markovu školovanju zna se vrlo malo. Zna se da je pohađao humanističku školu Tidea Accianija u rodnom gradu. Pretpostavlja se da je nakon toga školovanje nastavio u Padovi, ali za to nemamo potvrde.

Nakon očeve smrti (oko 1474. godine), Marko postaje glava obitelji te se jako trudio održati obitelj i posjede na okupu. Osim obiteljskim poslovima i trgovinom koja je osiguravala egzistenciju obitelji, Marulić se bavio i pravnim poslovima. To nam potvrđuju razni službeni spisi u kojima se Marulić pojavljuje kao tužitelj, tuženi, sudac ili pak izvršitelj oporuke.

Najveći dio svog života proveo je u Splitu, putujući povremeno u Mletke i Rim, a neko je vrijeme boravio i u Nečujmu na Šolti.

Jedna od brojnih Marulićevih djelatnosti i ona koja nas ovdje najviše zanima, svakako je ona književna. Upravo mu je književna djelatnost priskrbila središnje mjesto u splitskom humanističkom krugu i uopće u hrvatskoj književnosti.

Književnu djelatnost Marka Marulića možemo podijeliti u tri korpusa. Prvi korpus čine djela na latinskom jeziku koja su i najbrojnija, jer kao što je poznato, jezik komunikacije među učenim humanistima i jezik na kojem su nastajala njihova književna djela bio je latinski. Upravo su djela na latinskom još za života Maruliću donijela svjetsku slavu.

³ Pšihistal (2008:310-313.)

Drugi, opsegom manji, ali ne i manje važan korpus, djela su na hrvatskom jeziku. Najpoznatije djelo među njima svakako je biblijsko-vergilijanski ep *Judita*. Treći korpus čine djela na talijanskom jeziku od kojih su sačuvana samo tri pisma i dva soneta te Marulićeva oporuka koja je najvećim dijelom pisana talijanskim.

Marulićeva latinska djela uglavnom su prozni spisi religiozno-poučnog, moralističkog i teološkog usmjerenja. Svjetsku su mu slavu donijela dva religiozno-poučna spisa, *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* (*Pouke za čestit život s primjerima*) i *Evangelistarium* (*Evandelistar*). Prvo nama poznato izdanje *Institucije* datirano je 10. veljače 1506., a tiskano je kod Bernardina de Vitalibus u Mletcima. To je zbirka poučnih pričica i anegdota iz života mnogobrojnih svetaca u šest knjiga. *Evandelistar* je najvažnije Marulićevo moralno-teološko djelo. To je rasprava u sedam knjiga o praktičnoj kršćanskoj etici, zasnovana na obradbi triju bogoslovnih kreposti: vjere, nade i ljubavi. Najstarije izdanje *Evandelistara* koje je došlo do nas potječe iz 1516. godine, ali postoje nove spoznaje koje bi to mogle opovrgnuti te pomaknuti to na neki raniji datum.

Od Marulićevih latinskih djela spomenut ćemo još *Quinquaginta parabola* (*Pedeset priča*), koje su u Europi doživjele desetak izdanja, te *De humilitate et gloria Christi* (*O poniznosti i slavi Kristovoj*). Naravno da spomenuti naslovi nisu sve što je Marulić napisao na latinskom jeziku, tu su još brojni manji spisi, a ovdje smo naveli samo one koji su mu Maruliću donijeli svjetsku slavu, Tomasović ih naziva *bestsellerima* kršćanske (humanističke) literature.⁴

Dokaz da je Marulić bio i vrstan pjesnik dokazuje i ep na latinskom jeziku koji u ono vrijeme nije mogao postati "bestseller" zato jer je pronađen tek 1924. godine, a prvo izdanje izašlo je tek 450 godina nakon Marulićeve smrti, tj. 1954. riječ je naravno o *Davidijadi* koju M. Tomasović naziva krunom njegove humanističke zauzetosti.⁵ To je ep u četrnaest pjevanja s ukupno 6765 heksametara u kojem je Marulić opjevao djela židovskoga kralja Davida, striktno se držeći Biblije, ali nasljeđujući u jeziku, stilu i stihu rimske epske pjesnike (ponajviše Vergilija).

O popularnosti Marulićevih latinskih djela svjedoči i njegovo brojno čitateljstvo među kojem su se našli brojni kraljevi, sveci i mučenici.

Osim *Judite*, korpus djela na hrvatskom jeziku čine: biblijska poema *Suzana*, pjesme pretežno nabožne i moralističke tematike poput *Dobri nauci*, *Divici Mariji*, *Od uskarsa Isusova*, zatim pjesme s domoljubnom tematikom *Molitva suprotiva Turkom* i *Tuženje grada Hjeropolima*, a pronalazimo i pjesama koje su bliske svjetovnoj poeziji, a imaju zabavno-poučne karakter poput pjesama *Spovid koludric od sedam smartnih grihova*, *Anka satira* i *Poklad i*

⁴Tomasović (1999:61)

⁵Tomasović (1999:61)

Korizma. U djela na hrvatskom jeziku ubrajamo i jedan dramski tekst koji je također u stihovima, a to je *Prikazan'je historije svetoga Panucija*.

3.1....i slavenski jezik ima svoga Dantea

Gore navedene riječi izgovara sam Marulić u pismu prijatelju Jeronimu Ćipiku. Pismo je pisano talijanskim jezikom, a datum nastanka pisma je 19. srpnja 1501., dakle samo nekoliko mjeseci nakon nastanka *Judite*. U pismu Marulić prijatelja obavještava o smrti brata Ivana i bolesti brata Petra, o stalnim turskim prodiranjima u hrvatske prostore, te mu šalje *jednu malu raspravu*⁶. Tek se u *post scriptumu* spominje *Judita* koju Marulić ne naziva tako nego kaže: *Izradio sam jedno djelce u stihu na našem materinjem jeziku, podijeljeno u šest knjiga, koje sadrži historiju o Juditi i Holofernu.(...) Načinjeno je na pjesnički način, dođite i pogledajte ga , reći ćete kako i slavenski jezik ima svoga Dantea.*⁷

Vidimo da Marulić svoj sud o *Juditi* započinje skromno, nazivajući ju *djelcetom*, ali se poslije oslobađa skromnosti te se uspoređuje s Danteom. No, već se sljedećom rečenicom opravdava: *Smjelost koju osjećam kada sam s vam, čini da se mnogo precjenjujem.*⁸

Iz svega navedenoga vidimo da je Marko Marulić bio svjestan svoje pjesničke vještine i umjetničke vrijednosti svoga djela. Iako se *Judita* ne može vrijednosno uspoređivati s *Božanstvenom komedijom*, Marulić je u jednome imao pravo. *Judita* u hrvatskoj književnosti predstavlja ono što Danteova *Božanstvena komedija* predstavlja u talijanskoj, tj. postaju prva značajna djela na narodnim jezicima. U korist spomenutoga idu i riječi Mirka Tomasovića koji tvrdi da se Marulićeva plemenita želja da se pjesnički obrati onim čitateljima koji ne razumiju latinski, preklapa s auktorskim nastojanjem, ambicijom da poput Dantea ovjekovječi najintimniji od triju jezika na kojima se izražavao.⁹

Osim spomenute sličnosti, možemo pronaći još nekoliko dodirnih točaka između Marulića i Dantea koje dokazuju da Marulićeve riječi nisu bez pokrića.

Već smo spomenuli da je glavno humanističko obilježje obnovljeni interes za antiku, pa tako mnogi humanistički književnici svoje uzore, ali i izvore pronalaze upravo u antičkim piscima. Jedan od najznačajnijih svakako je bio Vergilije, koji je za rimsku književnost predstavljao ono što su Dante i Marulić za svoje nacionalne književnosti. Dante Vergilija cijeni kao najuzvišenijeg pjesnika, a koliko cijeni njegovo pjesničko umijeće dokazuje i činjenica da mu

⁶ Marulić (2001:470)

⁷ Marulić (2001:471)

⁸ Marulić (2001:471)

⁹ Tomasović (2001:48)

Beatrice šalje upravo Vergilija kao vodiča u Paklu. Maruliću Vergilije ne predstavlja ono što je predstavljao Danteu, ali iz njegovih djela iščitavamo da mu je bio pjesnički uzor i da ga je čitao. Vergilijev je utjecaj vidljiv ponajviše u Marulićevim epovima *Juditi* i *Davidijadi*, kojima je kao jedna od označnica i vergilijanski ep. Osim Vergilija, zajednički antički uzori Marulićevi i Danteovi bili su: Horacije, Ovidije, Lukan, Propertije Stacije.

Izravnu vezu Marulića i Dantea možemo uočiti u činjenici da je Marulić prepjevao prvo pjevanje Danteova pakla na latinski jezik, a u svojoj je knjižnici posjedovao Boccaccievu *Raspravicu u pohvalu Dantea*.

Intertekstualne veze očituju se i u reminiscenciji nekih Danteovih stihova u Marulićevim djelima. Tomasović nam navodi tri takve podudarnosti koje se iščitavaju iz pjesme *Govoren'je duše osujene*. Odnose se uglavnom na sličnosti u opisu pakla i patnji koje podnose osuđenici.

Na tematskoj razini također uočavamo sličnosti koje se odnose na oštro kritiziranje crkve i svećenstva. Marulić nećudoredan i grešan život redovništva oštro osuđuje u *Pedeset priča*, a kritike nisu izostale ni u djelu *O poniznosti i slavi Kristovoj*. Marulićeve su kritike upućene protiv lakomosti, grabežljivosti i rastrošnosti klera. Te se tematike Marulić dotiče i u pjesmi na hrvatskom jeziku *Spovid koludric od sedam smartnih grihov*. Ona je, za razliku od moralno-teoloških djela, nešto lakše štivo namijenjeno širem čitateljstvu, zabavno-satiričnog tona s vješto uklopljenom porukom.

Dante svoju netrpeljivost prema životu koji je vodio kler jasno izražava namijenivši im najgore muke u paklu, pa je tako simoniste smjestio u osmi krug pakla. Bio je toliko smion da je biskupe i pape smještao u pakao, čak i živućeg papu Bonifacija VIII.

Posljednja sličnost koju ćemo ovdje spomenuti, sličnost je na stilskoj razini, tj. korištenje istih skupina metafora. Prvu skupinu Curtius naziva *metaforama brodarstva*¹⁰ i navodi kako Dante metaforom brodarstva započinje drugu knjigu svoga djela *Gozba*. Dok Danteovu "lađu vrijeme zove da izađe iz luke", Marulićeva "plavca trudna toga plova ovdi jidra kala". I lađa i plavca metafore su za njihova djela. Dante svoje djelo *Gozba* započinje metaforom brodarstva, dok Marulić svoju *Juditu* istom završava. Sljedeću su skupinu metafora obilno koristili i Dante i Marulić, to su *metafore jela*¹¹ za koje Curtius tvrdi da je upravo Dante bogato izgradio. Dante svoje djelo *Gozba* smatra gozbom za sve one koji žedaju za znanjem "kruhom anđeoskim".

Marulić se u posveti *Juditi* također obilno koristi metaforama jela uspoređujući svoje djelo s voćnim stablom u proljeće, a sebe s vrsnim kuharom koji se ne libi koristiti raznovrsne začine kako bi jelo bilo slasnije onima koji ga kušaju. U prilog tome Plejić tvrdi kako Marul navodi

¹⁰ Curtius (1998:143)

¹¹ Curtius (1998:152)

različite začine u okusima kojih je zacijelo i sam uživao, svjedoči ne samo o tome da je Juditu pisao netko tko se nakusao iz zdjele europske književne tradicije, nego i o tome da se pjesnikova duboka religioznost ne potire sa životom već da mi ide u prilog¹².

Možda ne možemo uspoređivati Marulića s Danteom na globalnoj književnoj razini, ali dotaknuvši se samo nekoliko od brojnih točaka koje ih međusobno povezuju, uočavamo Marulićevu veličinu i vrijednost njegovih djela na nacionalnoj razini. Možda je samo Marulićeva (ne)sreća što se rodio u maloj, ratovima zahvaćenoj zemlji koja nije mogla glas njegovih djela prenijeti mnogo dalje, kao što je to Italija mogla pružiti Danteu.

¹² Plejić (1998:142)

4. *Bludeć ozoja s družbom starih poet ili Marulićeve misli o mitologiji*

Svoje stajalište o tome kakav bi odnos kršćanskih pisaca trebao biti prema mitološkim sadržajima, Marulić iznosi u djelu *Dijalog Marka Marulića o Herkulu kojega su nadvisili Kristovi štovatelji*, uvrješćenijeg naziva *Dijalog o Herkulu*. Djelo je pisano latinskim jezikom i pripada Marulićevim djelima manjeg opsega. Tiskano je u Mletcima u srpnju 1524., nekoliko mjeseci nakon Marulićeve smrti pod naslovom *Liber Marci Maruli Spalatensis Herculis, interlocutores poeta et theologus*. Oblikom je rasprava, a Dunja Fališevac tvrdi da bismo ovo djelo mogli smatrati i prvim polemičkim spisom u hrvatskoj književnosti¹³.

Djelo je oblikovano kao dijalog između Pjesnika i Bogoslova. Njih se dvojica spore oko utjecaja koji ima antička mitologija na književnost toga vremena. Kao središnju ličnost, na čijem primjeru želi dokazati koliko je značajna uloga antičkog mitskog naslijeđa, Pjesnik uzima Herkula. Najprije Bogoslovu izlaže Herkulovih dvanaest junačkih djela koje je Herkul učinio po zapovijedi kralja Euristeja ne bi li postao besmrtni, a nakon toga mu iznosi manje bitna djela koja je Herkul počinio svojevrijedno. Nakon Pjesnikova iznošenja Herkulovih junačkih pothvata, Bogoslov opovrgava jedno po jedno junačko djelo i dokazuje pjesniku da se *u naše vrijeme rade i izvršavaju djela koja su od svih tih hrabrija, uzvišenija i veličajnija*¹⁴. Pjesnik prihvata argumente koje je izrekao Bogoslov veličajući kršćanske vrijednosti. To potvrđuju i riječi: *Zaista mi je drago da si se već uvjerio da kršćani u svakoj vrsti prave slave nadvisuju onoga slavnog Herkula, najvećeg među herojima*.¹⁵

Iako bismo iz potonjeg mogli zaključiti da je riječ o tekstu srednjovjekovnog nabožnog karaktera, proučavajući oblik, formu i stil djela, uvidamo da tekst ipak više obiluje humanističkim karakteristikama.

Tekst možemo shvatiti i kao Marulićevo oštro suprotstavljanje antičkoj tradiciji. No, razmotrimo li ulogu koju je Herkul imao u književnosti, Marulićev nam otpor baš ovome mitološkome junaku postaje jasan. Naime, Herkulov je lik tijekom vremena postao figura Krista u djelima nekih hrvatskih renesansnih književnika. Stoga ovo djelo možemo smatrati kao reakciju na te pojave, a ne kao protivljenje cjelokupnoj antičkoj tradiciji koja je sveprisutna u njegovim djelima.

¹³ Fališevac (1997:48)

¹⁴ Marulić (2001:356)

¹⁵ Marulić (2001:381)

5. *Eto k Vama gre Judita*

U uvodnom smo dijelu spomenuli tešku ekonomsku situaciju, teritorijalnu podijeljenost i stalna politička previranja na hrvatskim prostorima. Sve je to utjecalo na kulturni i književni razvoj koji u takvoj situaciji nije mogao pratiti razvoj zapadnih zemalja. Hrvatski su teritoriji (područje Dubrovnika i dalmatinski gradovi) tek u 15. stoljeću stekli uvjete za nesmetan književni razvoj.

Kao jedan od najcjenjenijih žanrova svakako je bio ep. U hrvatskoj se književnosti taj žanr, koji obrađuje tematiku od vitalna interesa za život nekog naroda, nastaje tek u razdoblju humanizma u drugoj polovici 15. stoljeća, a bit će produktivan tijekom cijelog 16. stoljeća.

Hrvatska se epika razvija pod utjecajem antike, latinizma te humanističkih strujanja koja dolaze uglavnom preko Italije do naših zemalja. Dunja Fališevac navodi sljedeće epske podvrste koje su se oblikovale u hrvatskoj književnosti humanizma i renesanse: *mitološki ep*, *biblijsko-religiozni ep*, *alegorijski ep* i *povijesni ep*¹⁶. Kao dominantan žanr toga razdoblja, Fališevac izdvaja biblijsko-religiozni ep koji se oblikuje po poetičkim normama vergilijanskog epa, modificiranog u kršćansko-religioznom duhu¹⁷. Upravo je takav ep *Judita*, prvi klasični ep na hrvatskome jeziku, koji je zbog onodobne društvene i političke stvarnosti dobio status nacionalnog epa.

Libar Marka Marula Splićanina u kom se uzdarži istorija svete udovice Judit u versih harvacki složena kako ona ubi vojvodu Oloferna posridu vojske njegove i oslobodi puk izraelski od velike pogibli puni je naziv djela koje se nalazi u središtu pozornosti ovoga rada.

Već nam u samom naslovu au(k)tor donosi mnogo podataka o samom djelu počevši od svog imena, središnje ličnosti svoga djela, pa sve do jezika kojim je djelo pisano i kratkog sadržaja djela.

Marulićeva je *Judita* nastala prema biblijskom predlošku koji se odnosi na starozavjetnu priču o udovici Juditi koja je spasila rodni grad Betuliju ubivši neprijateljskog vojskovođu Holoferna. Marulić je tristotinjak biblijskih redaka pretočio u 2126 stihova biblijsko-vergilijanskog epa, prvoga na hrvatskome jeziku.

Judita je nastala u proljeće 1501., za vrijeme korizme. O tome nas izvještava sam Marulić u posveti svom kumu dom Dujmu Balistriću riječima: *Sih dan svetih korizmenih, počtovani u Isukrstu gospodine i kume moj dragi dom Dujme, privraćajući ja pisma staroga Testamenta,*

¹⁶ Fališevac (1997:8)

¹⁷ Fališevac (1997:9)

*namirih se na historiju one počtene i svete udovice Judite i preoholog Oloferna (...) Od rojen'ja Isukrstova u puti godišće parvo nakon tisuća i pet sat, na dvadeset i dva dni miseca aprila.*¹⁸

Marulićev je početni entuzijazam vjerojatno s vremenom opadao, jer *Judita* je na svoje prvo izdanje čekala punih dvadeset godina. Razlozi zbog kojih je prvo izdanje tiskano tek 13. kolovoza 1521. nisu poznati. Odmah nakon prvog izdanja koje je uredio Splitsanin Petar Sričić, uslijedila su još dva. Drugo izdanje priredio je zadarski knjižar Jerolim Mirković 30. svibnja 1522. to izdanje resi devet drvoreza s ratnim prizorima za koje se pretpostavlja da je izradio sam Marulić, jer je deveti drvorez signiran slovom M. Treće izdanje tiskano je 29. siječnja 1522. za dubrovačkoga knjižara Jacoma di Negrija. Prenesemo li spomenuti nadnevak iz mletačkoga kalendara u naš sustav računanja vremena dobit ćemo 29. siječnja 1523. Nakon ovih prvih izdanja, uslijedila su još mnoga i zasigurno će ih i u budućnosti biti još i više, jer interes za Marulićevim djelima ne jenjava, naprotiv, iz godine u godinu je sve veći.

Spjevu, kao središnjem dijelu *Libra Marka Marula Splitsanina*, prethode tri manja teksta, odnosno parateksta. Prvi od njih je posveta punog čiji puni naslov glasi *Počtovanomu u Isukrstu popu i parmanciru splickomu gospodinu dom Dujmu Balistriću kumu svomu Marko Marulić umiljeno priporučen'je s dvornim poklonom milo poskita.*

U odnosu na suvremene posvete koje se sastoje od svega nekoliko riječi, Marulićevu posvetu don Dujmu možemo gledati kao malo književno djelo. U prilog tome Lahorka Plejić tvrdi da su u književnosti ranog novojekovlja posvete znatno opsežnije i pretencioznije te da su nerijetko važne i za interpretaciju teksta koji im slijedi.¹⁹

Posveta može egzistirati na dva načina, kao tekst koji najavljuje, nadopunjuje i tumači sam ep te kao samostalno književno djelo. Dokaz za potonje pronalazimo u samom obliku teksta posvete, a to je poslanica, rasprostranjena književna vrsta onoga vremena. Tekst posvete sadrži bitne odrednice poslanice: u samom naslovu pošiljatelj apostrofira primatelja te mu na kraju teksta upućuje molbu i blagoslov i datira tekst.

Tekst posvete ima i vješto razrađenu formu. Na samom početku Marulić svom kumu Dujmu pojašnjava kada je i kako došao na ideju za pisanje *Judite*. Nakon toga govori i o razlozima nastanka *Judite*, pa kaže: *Tuj historiju čtući, ulize mi u pamet, da ju stumačim našim jazikom, neka ju budu razumiti i oni ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke.*²⁰ Iz ovoga možemo vidjeti

¹⁸ Marulić (1976:15)

¹⁹ Plejić (1998:140)

²⁰ Marulić (1976:15)

da Marulić *Juditu* piše s prosvjetiteljskim pobudama, želi običnim ljudima približiti knjigu pišući ju na njima razumljivu jeziku.

Zatim slijedi dio u kojem se Marulić skromno uspoređuje s djetetom koji darivaju svoje starije, ali ograđuje se od dječjeg lukavstva, jer dijete darivajući želi nešto za uzvrat, a on je (Marulić) zadovoljan ljubavlju koju u Isukrstu kum za njega osjeća. Marulić se postepeno oslobađa skromnosti te svjestan vrijednosti i kvalitete svoga djela, započinje govoriti o stilu kojim je pisan sam spjev te o svojim uzorima. Opis vlastite poetike donosi kroz brojne metafore, ponajviše kroz već spomenute metafore jela u kojima sebe uspoređuje s kuharom, a svoje djelo s pečenjem čiji je okus nadopunjen brojnim začinima koji mu nadopunjavaju okus. Kao što izgled i okus trebaju namamiti slinu na usta onoga tko jelo kuša, tako i brojni uresi trebaju namamiti čitatelja da pročita njegovo djelo. Marulić svoju *Juditu* personificira i poistovjećuje s likom iz starozavjetne priče: *Eto k vama gre Judita gospoja mâ visoko počtovana, more bit ne s manjom urehom nego kad se ukaza Olofernu, (...) Kad se budete s njom pitomo razgovarati, daržu da ju ćete pohvaliti ne manje ner veli pop Eliakim ki od Jerosolime dojde sa svim leviti u Betuliju vidit ju.*²¹

Ovaj opis vlastite poetike izrečen kroz brojne metafore možemo shvatiti i ako svojevrstan propagandni materijal kojim Marulić želi privući čitatelje. Posveta završava molbom za lijepo ophođenje *Juditom*, blagoslovom i datacijom.

Vidljivo je da Marulić vješto i nenametljivo razrađuje formu teksta posvete. Početna skromnost polako i nenametljivo gradi u osviještenost o vrijednosti i kvaliteti vlastitoga djela.

Promatrajući posvetu kao sastavni nerazdvojni dio Judite, doznajemo vrijedne činjenice, kao što su datum i razlog nastanka. *Judita* posvetom dobiva na karizmatičnosti, njome Marulić daje intimni pečat djelu.

Nakon posvete slijedi također kraći prozni paratekst pod naslovom *Istorija sva na kratko ka se uzdraži u ovih knjigah* u kojem Marulić ukratko prepričava sadržaj svojega djela i biblijske priče koja mu je poslužila kao predložak.

Neposredno prije samoga epa, Marulić sažimlje sadržaj po pjevanjima pod nazivom *Ča se u kojem libru uzdarži*. Taj je postupak uobičajen u epovima, ali je najava uobičajeno išla prije svakog pjevanja, dok se u *Juditi* ona donosi skupno prije samoga epa. Oba spomenuta teksta funkcionalna su još i danas, jer je jezik kojim su pisani izrazito suvremen.

²¹ Marulić (1976:16)

Svi spomenuti paratekstovi u funkciji su nadopune teksta koji slijedi, a njegov puni naslov glasi: *Knjige Marka Marulića Splićanina u kih se uzdarži Istorija od svete Judite u šest libri razdijeljena na slavu Božiju počinju.*

Marulić je, kao što smo već spomenuli, versificirao tristotinjak biblijskih redaka u 2126 stihova podijelio u šest libri. Marulić svoju *Juditu* piše svečanim i versifikatorski vrlo raskošnim²² dvostruko rimovanim dvanestercem. Njegova je *Judita* prepuna pjesničkih *ureha* i razvijenih metafora²³, kojih je u epu sedamnaest.

Prema tvrdnji Andree Zlatar postupak versifikacije proveden je u odnosu na zahtjev književne vrste u kojoj je napisana *Judita* – jedinstven epski metar, s naglaskom na složenosti i ambicioznosti tog pothvata s obzirom na izvornost Marulićeva dvostruko rimovanog dvanaesterca.²⁴ Iako slijedi biblijski predložak, Marulić je u svom spjevu načinio neke preinake koje se odnose na raspored građe.

Marulić je majstorski obradio biblijsku priču o udovici iz Betulije koja svojom hrabrošću spašava rodni grad. Ali zašto je odabrao priču koja je prema riječima Andree Zlatar uvijek uzbuđivala dogmatske duhove i koje je unutar samog biblijskog Svetog teksta predstavljala primjer rušenja normi²⁵? Možda je Marulić u toj priči pronašao sličnosti između Betulije i Splita koji je u to vrijeme bio pod turskom opsadom te ju zbog toga odlučio obraditi. O tome govori Ružica Pšihistal koja kaže da Betulija nije poput Splita ili Klisa, Betulija jest sam Split kao i svi gradovi i zemlje sada i ovdje koji su izloženi zemaljskim moćnicima.²⁶ Ovim se riječima potvrđuje svestremenost Marulićeva spjeva.

Da Marulićeva *Judita* ima neizmjernu vrijednost u hrvatskoj književnosti potvrđuje i Tomasović koji ju uspoređuje s *Božanstvenom komedijom* i onime što ona znači talijanskoj književnosti: *Božanstvena komedija, istina, dva je stoljeća starija od Judite, ali je izborila presudno mjesto u evoluciji talijanske nacionalne književnosti, koja bez toga epa ne bi bila ono što jest. Položaj Judite u hrvatskoj književnoj kulturi nije manje karizmatičan.*²⁷

²² Tomasović (1999:195)

²³ Tomasović (1999:196)

²⁴ Zlatar (2002:47-55.)

²⁵ Zlatar (2002:47-55.)

²⁶ Pšihistal (2002:153-184.)

²⁷ Tomasović (1999:18)

6. Antička vrsna obilježja *Judite*

Juditu smo već prethodno definirali kao klasični ep, a sada ćemo izdvojiti karakteristike koje ju čine epom nastalim na antičkoj tradiciji.

Dunja Fališevac navodi obilježja koje treba posjedovati ep da bismo ga mogli klasificirati kao ep koji je nastao u slijedu antičke književne tradicije. Pokušat ćemo te karakteristike pronaći u Marulićevoj *Juditi*.

Prvo je obilježje *priča koja je od bitne važnosti za život zajednice u kojoj djelo nastaje*²⁸. Marulić za epsku obradu odabire priču o biblijskoj junakinji koja spašava svoj narod od navale mnogo moćnijeg neprijatelja. Judita dokazuje kako su ljudska snaga, moć i pohlepa inferiorni istinskoj vjeri u Boga. Tumačimo li djelo doslovno, biblijska priča nema neku važnost za zajednicu u kojoj djelo nastaje, tj. za Split i Splitsku. No, uzmemo li u obzir povijesne činjenice koje govore o Splitu toga vremena, uvidjet ćemo mnogo sličnosti između Splita i Betulije. U prilog tome ide i činjenica da mnogi teoretičari tvrde kako je Marulićev spjev zapravo alegorija onodobnog Splita koji je, kao i Betulija, okružen nadmoćnijim neprijateljem, Turcima. Nigdje u djelu ne nailazimo na signale koji bi eksplicitno upućivali na činjenicu da je Marulić Betuliju poistovjetio sa Splitom, bez obzira na Marulićeve intencije, njegovi su se čitatelji očito poistovjećivali s događajem opisanim u djelu, što je i jedan od ciljeva klasičnog epa. Kao dokaz tome mogu nam poslužiti brojna izdanja *Judite*.

Činjenica da Marulić za epsku obradu odabire priču koja je poznata njegovoj ciljanoj publici, ali ne toliko stvarnosno bliska, dovodi nas do idućeg obilježja klasičnog epa, a to je *distanca, tj. pripovjedač onome što se pripovijeda stoji nasuprot, ne ulazeći – najčešće – u radnju*²⁹. Ovo obilježje u *Juditi* ne možemo u potpunosti potvrditi, jer se na nekoliko mjesta Marulić eksplicitno oglašava kao on sam, kao pjesnik. Na prvo takvo mjesto nalazimo na samom početku:

*"Dike ter hvaljen'ja presvetoj Juditi,
Smina nje stvoren'ja hoću govoriti;
Zato ću moliti, Bože, tvoju svitlost,
Ne htij mi kratiti u tom punu milost.
Ti s' on ki da kripost svakomu dilu nje
I nje kipu lipost s počten'jem čistinje;
Ti poni sad mene kako jur napravi,*

²⁸ Fališevac (1997:53)

²⁹ Fališevac (1997:53)

*Jazik da pomene ča misal pripravi.
 Udahni duh pravi u mni ljubav tvoja,
 Da sobom ne travi veće pamet moja,
 Bludeć ozoja s družbom starih poet,
 Boge čtova koja, kimi svit biše spet;
 Da ti s' nadasve svet, istini Bože moj,
 Ti daješ slatko pet, vernim ti si pokoj,
 A ne skup trikrat troj divička okola,
 Pridavši još u boj s kitarom Apola."*

(I, 1-16)

Ovi se stihovi nalaze na samom početku djela, u invokaciji, stoga ih ni ne možemo smatrati izravnim uplitanjem pripovjedača u radnju. Iz navedenih stihova uočavamo nekoliko činjenica. Prva je eksplicitna objava Marulića kao pjesnika i na taj način Marulić uspostavlja izravnu komunikaciju s recipijentom, a to je obilježje klasičnog epa. Iduće što uočavamo je kratko određenje epske teme na samom početku djela, zatim da su navedeni stihovi zapravo invokacija. Ta su dva elementa karakteristike klasičnog epa. Invokacijom klasičnog epa koji počiva na antičkim uzorima, uglavnom se zazivaju Muze, grčke mitske boginje pjesništva čiji je vođa bio Apolon. Marulićev pripovjedač negira Muze i Apolona kao izvor svoga nadahnuća, te umjesto njih za pomoć moli Boga.

Maruliću je stalo da ga njegov recipijent razumije, da shvati njegovu namjeru. To je vidljivo već i u samoj posveti djela gdje svom kumu Dujmu Balistriću govori: *Tuj historiju čtući, ulize mi u pamet, da ju stumačim našim jazikom, neka ju budu razumiti i oni ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke.*³⁰ Iako se Marulić ovim riječima ne obraća izravno svim čitateljima, vidimo jasnu umjerenost na njih iskazanu u želji da i onim koji ne razumiju latinski "stumači historiju one počtene i svete udovice Judite". Iz rečenoga proizlazi još jedno obilježje klasičnoga epa koje potvrđujemo u Marulićevoj *Juditi*, a to je *oslovljavanje slušateljstva ili čitateljstva*³¹. U samom epu pronalazimo mjesta na kojima se Marulić izravno obraća čitateljima i time u potpunosti potvrđujemo ovu osobinu. Jedno od takvih mjesta je i na kraju kataloga u kojem uspoređuje Juditinu hrabrost i smionost s hrabrošću biblijskih i mitskih junakinja. Marulić se obraća izravno čitatelju, još jednom vješto spajajući kršćanski svjetonazor i antičku tradiciju:

"Svih tih zajedno stav, ter Judite hvale

³⁰ Marulić (1976:15)

³¹ Fališevac (1997:53)

S hvalami njih pristav, reč ćeš: Njih su male.
Pri toj su ostale kako pri hartu zec,
Pri sokolku gale, pri sunačcu misec.
Njih jošće slave breč po zemlji boboni,
Po zemlji je nje teč - a na nebi je ni.
Gdi ju s sobom poni, gdi su an'jelski kori,
Gdi su rajski dvori, kerubin, serafin,
Gdi su svetih zbori, gdi Bog i Božji sin,
Gdi je svitlost prez tmin, radost prez pečali,
Gdi ni konac ni fin dobru nje ni hvali.
A sad, ki ste iskali segaj svita slavu,
Ki ste nastojali imit slug zastavu,
Ki li dvigši glavu vojske ste vodili
I svita daržavu poda se podbili;
Ki ni svojoj sili, ni svomu blagu broj
Reći ste umili, živeći u pokoj
I u raskoši svoj: vijte, je l' dika ta
Vaša takmena ovoj ka se Juditi da?
Ona se sada sja, vi ste u tamnosti.
Nju radost obuja, vi ste plačni dosti.
Ona je u milosti kralja nebeskoga,
Vi ste u gardosti djavla paklenoga.
Tim ti se svakoga slava vred zamini,
Ki zabivši Boga, svit ljubi i cini.
Da tako ne čini presveta Judita,
Zato Bog učini da je blagovita.
Da se po sva lita i po vikov vike
Hvala nje počita, nje pronose dike
Po mora, po rike, po zemlje okol vas,
Igdi sve vernike sabire vičnji spas.
Jur poni svaki nas nju htijmo sliditi.
Jur počnimo danas pobožno živiti:
Moliti, postiti, ponizit dušu i put,

*Ostrine nositi, gizdav odvríci skut.
Daržat čistínje put, telu ne dati last,
Da svagdan truda prut, da nam ne da napast.
U svem Bogu dat čast, a ne moći svojoj.
Da Duha Sveta mast pomaga vazda njoj."*

(VI, 225-264)

Uočavamo da Maruliću nije dovoljna činjenica da je nasljedovao klasičnu epsku tradiciju obraćajući se čitatelju, nego to čini na način da to obraćanje ima i psihološki utjecaj na čitatelja. Marulić ga ovdje opominje, kudi, upućuje i savjetuje u maniri kršćanskog moralizatora.

Uz sve pjesničke vrijednosti *Judite* koji su doprinijeli da ona stekne status nacionalnog epa, jedan je nepjesnički element prevladao, a to je jezik kojim je pisana. *Judita* je pisana hrvatski jezikom, čakavskim narječjem. U posveti Marulić govori o razlozima pisanja na materinjem jeziku. U toj njegovoj namjeri vidimo prosvjetiteljske pobude, jer je on htio da i čitatelji koji ne poznaju latinski mogu saznati "historiju" o *Juditi*. To nas dovodi do idućeg obilježja koje traži da *jezik epskoga djela mora biti živ i jasan, a izlaganje pregledno*³². Vidimo da *Judita* prvi uvjet ispunjava, jer koji je jezik čitatelju življi i jasniji od materinjeg.

Izlaganje je Marulićevo pregledno, on je bez većih odstupanja pratio biblijsku priču ukrašavajući ju figurama ne bi li što zornije čitatelju vizualizirao određeni prizor. Marulićeva želja da čitatelju "naslika" prizor i navede ga da se poistovjeti s djelom, kroz opise likova omogućuje čitatelju da pronikne u psihološki profil lika. Na taj način on i moralno djeluje na čitatelja ukazujući mu na sukob dobra i zla. Osim komunikacije s čitateljima, Marulić gradi napetu priču o sukobu dobra i zla, slabih i jakih, slabe žene i moćnog muškarca. Time ispunjava i sljedeći uvjet, koji zahtijeva da *radnja mora biti napeta, da recipijenta navede na sudjelovanje u pjesničkom iskazu*³³.

Spomenuta Marulićeva sposobnost i inzistiranje na slikovitim prizorima vidljiva u brojnim katalozima i opisima junaka, govori nam o njegovoj svjesnosti da je kategorija pikturalnosti jedna od dominantnih osobina svih klasičnih europskih epova³⁴. Antologijski su postali dijelovi u kojima Marulić opisuje asirsku vojsku: "*Gredihi šarani, kako premaliti*

*Široke tarzani gdi su svaki cviti;
Na glavi priviti plavi tere beli
I perja naditi stojahu faćeli.
Šćitke obiseli, kopja uzvartahu*

³² Fališevac (1997:53)

³³ Fališevac (1997:53)

³⁴ Fališevac (1997:68)

*Svi bihu veseli, talambast tučahu;
Niki privartahu garlom začinjući,
Niki popijahu kundir naginjući."*

(I, 177-184)

*Opširno prikazivanje svih događaja*³⁵ iduća je osobina klasičnog epa koju pronalazimo u *Juditi*. Jedno od mnogih mjesta u epu gdje se slikovito opisuje nekakav prizor, svakako je trenutak kada se Judita uređuje za odlazak Holofernu:

*"Splete glavu kosom, vitice postavi,
Kontuš s urehom svom vazam na se stavi;
S ošvom ruke spravi, uši s ušerezmi,
Na nogah napravi čizmice s podvezmi.
S uresima, ča mi je viditi,
Dostojna bi s knezima na sagu siditi;
I jošće hoditi na pir s kraljicama
I čtovana bit meju banicama."*

(IV, 81-88)

Da ne bismo ovo kićenje shvatili kao oholost Juditinu i time posumnjali u njezinu svetost, Marulić zaključuje:

*"Tako t' ona prida uresi krasosti
Poveće ner prije od njeje liposti.
I to ne bi dosti, kako pismo pravi,
Bog njeje svitlosti uljudstva pristavi.
Jer te take spravi ne bihu od bludi,
Da svete ljubavi i pravdenih čudi.
Zato joj posudi da tko ju ugleda,
Svak joj se počudi i za njom pogleda."*

(IV, 101-108)

³⁵ Fališevac(1997:53)

Pripovjedač pri Juditinu kićenju inzistira na njezinoj prirodnoj ljepoti koja zapravo "prida uresi krasosti", a ne obrnuto. Suglasno svome svjetonazoru, Marulić ističe kako Juditina fizička ljepota nije bludna, nego je u svrsi nekog višeg cilja, spašavanja svoga naroda.

Iz svega do sada rečenoga, možemo sa sigurnošću ustvrditi kako Marulićeva *Judita* nasljeđuje poetičku strukturu antičke, homerske, a ponajviše vergilijanske epike te je u hrvatski književnost unijela sve osobine klasičnog epa³⁶. Marulić se upotrebom epskih instrumenata i retoričkih figura još jednom potvrdio kao vrstan poznavalac antičkog naslijeđa. Kanonizirane epske figure virtuosno uklapa u vlastiti svjetonazor kršćanskog moralizatora te ih stavlja u funkciju propagiranja kršćanskih i općeljudskih vrijednosti.

³⁶ Fališevac (1997:59)

7. Mitski elementi u *Juditi*

Kada bismo imali priliku danas porazgovarati s Marulićem, on bi činjenicu postojanja mitskih elemenata u *Juditi* zanijekao. Dokaz njegova negativnog stajališta prema antičkoj mitologiji kao izvoru za književno djelo jasno iščitavamo u *Dijalogu o Herkulu*. No, pozabavimo li se detaljnije ovom tematikom, uočavamo da nam *Judita* nudi pregršt signala koji upućuju upravo na antiku. Marulić je, naime, bio vrsni pjesmotvor koji je u svojim djelima uz konzervativni kršćanski svjetonazor uspješno uklapao i "pogansku" tradiciju antike koju je i više nego temeljito poznao.

Tragovi antike koje Marulić ipak ne poriče, utjecaj je "starih poet" vidljiv ponajviše na retoričkoj razini njegova djela, stoga ćemo se tom tematikom prvom i pozabaviti. Nakon toga pokušat ćemo ustvrditi kakvu funkciju mitski elementi imaju na sadržajnoj razini i na razini bilješki.

7.1. Mitski elementi na retoričkoj razini

U ovome ćemo se poglavlju pozabaviti mitskim inventarom *Judite* na retoričkoj razini. U prvom će planu to biti katalozi i usporedbe, ponajviše one razvijene za koje Ružica Pšihistal tvrdi da su tipične ne samo za epski žanr (Homerove i Vergilijeve usporedbe), nego i za biblijske parabole iz evanđelja³⁷.

U *Juditi* pronalazimo tri kataloga. Dva se odnose na Juditu, dok se jedan odnosi na Holoferna. Prvi je katalog lijepih žena u kojem se Juditu uspoređuje s biblijskim i ljepoticama iz antičke povijesti i mitologije. Sam je katalog lijepih žena postupak ozakonjen u klasičnoj antičkoj epici, a prema riječima Dunje Fališevac u Marulićevu epu katalog obavlja nekoliko funkcija, a jedna od njih je i poticanje čitateljeve sposobnosti dočaravanja raznih oblika i tipova fizičke ljepote, djelujući živo na duh raznim slikama³⁸. Pripovjedač ljepotu žena iz biblijske i antičke mitologije uspoređuje s Juditinom, koja ih sve nadmašuje.

Katalog pripovjedač započinje opisom Juditina kićenja. Postupak kićenja vrlo je zorno i slikovito opisuje od kose pa sve do čizmica. Nakon što nam zorno oslika Juditu kao zamamnu ljepoticu dostojnu kraljica i kneginja, pripovjedač nas usporedbom, koja prema mišljenju Ružice Pšihistal više nalikuje *končetu*³⁹, podsjeća na Juditinu skromnost i prirodnu ljepotu:

³⁷ Pšihistal (2008:159)

³⁸ Fališevac (1997:68)

³⁹ Pšihistal (2008:164)

*"Velik urehe glas da liposti veći,
Ka biše kako klas iz trave resteći,
Al kami, ki steći u zlato, zlatu da,
Izvarsno svitleći da zlato većma sja.
Tako t' ona prida uresi krasosti
Poveće ner prija od njeje liposti."*

(IV, 97-102)

Još dodaje: *"Bog njeje svitlosti uljudstva pristavi;
Jer te take spravi ne bihu od bludi."*

(IV, 104-105)

Pripovjedač u maniri petrarkističkog pjesnika opisuje Juditino kićenje i njezinu ljepotu, ali opis završava konstatacijom kako njezina ljepota nije bila "od bludi" sprječavajući na taj način da se na Juditu gleda kao na svjetovnu ljepoticu, nego joj se želi sačuvati lik svete.

Nakon što nas je uvjerio u ljepotu svoje junakinje, pripovjedač prelazi na katalog biblijskih i mitskih žena s kojima uspoređuje Juditinu ljepotu.

Kataloge Marulić gradi po uzoru na antičku retoričku teoriju. Lučin navodi kako su njegovi katalozi zapravo nizovi egzempala⁴⁰ kojima pokušava čitatelja obrazovati, zabaviti, potaknuti, ali i upozoriti.

Katalog lijepih žena započinje usporedbom Judite i biblijskih ljepotica, a zatim mitskih:

*"Koj jošće nakladam, ako ni laž i hin,
Kupeći ča skladam od poetskih tašćin.
Mnju, ti bi Apolo lin tirati Dafnu bil,
Tad kon tesalskih stin ovu da bi vidil.
Siringu bi odpustil sin Merkurijev Pan,
Ugledal da bi bil ovu gredući van.
Po Cinte gore stran kakono lovljaše
Diana luk napan, taka se vijaše.
Kada se boraše za z Dijanirom stat
Herkules, koj mnjaše da par neće postat.
Kip, obraz tere vrat ove zgledal da bi
Vargal bi se navrat, al se boril ne bi."*

⁴⁰ Lučin (1996:48)

*Ča veće dim tebi? Paris taku ženu
Imil da bi sebi, pustil bi Helenu,
Ku Garci odvedenu, jer opet nimaše,
Troju podsedenu deset lit arvaše. "*

(IV, 139-153)

Vidimo da osim retoričkim inventarom, Marulić poslužio i antičkim mitološkim inventarom. U svezi s tim Dunja Fališevac zaključuje da Marulićev katalog prizivlje u svijest recipijenta i cjelokupno antičko epsko naslijeđe, podsjećajući svojom strukturom na Homerove i Vergilijeve kataloge⁴¹.

Idući katalog pronalazimo u petom pjevanju, a odnosi se na Holoferna. To je katalog biblijskih, mitoloških i povijesnih pijanaca od Noe, Aleksandra, Kentaura, filozofa Lacida, Hrizipa i Arceslava pa do Marka Antonija. Bitno je napomenuti kako Marulić osim mitske tematike, u svoje katalog vrlo vješto unosi i retoričke figure baštinjene iz antike. Uočavamo da pripovjedač u maniri retoričke tradicije, a pod utjecajem kršćanske spoznaje, ustraje na apelativnosti i obraćanju recipijentu ne bi li ga iznesenim egzemplom poučio, potaknuo ili promijenio neke njegove loše navike. Nakon kataloga pijanaca Marulić se osobno objavljuje u tekstu moralnom digresijom:

*"Ki su taki zubi, zlobe će nadvrići
Kako vethe rubi kripost će odvrići.
Na konac nesrići upast će u svakoj:
Nemoć jih će sići, stumak ne dat pokoj.
Smalit će razbor svoj i jošće iman'je,
Pak u vikomnji znoj biti će njih stan'je.
Zadit će smijan'je drugi, rič su čuvši,
Govorit: Zaman je, tarbuh nima uši.
Razbire piću si i slasti privraća,
I vina okusši, ter u se sve svraća.
Da kino se odvraća od dobra nauka,
Prida nj se ne izvraća ča se totu kljuka.
Tim piše ma ruka, kimno svetu duhu
Ne zgodit jest muka veća ner tarbuhu.
Ki nimaju buhu huda utvarjen'ja,*

⁴¹ Fališevac (1997:68)

*Zalizlu u uhu spasena slišen'ja.
Da jur govoren'ja rič se tamo vrati
Na saj spoviden'ja odkle se uvrati."*

(V, 147-164)

Osim što izravno apelira na recipijenta riječima *tim piše ma ruka*, što je jedno od obilježja klasičnog epa, Marulić po uzoru na Homera koristi digresiju nakon koje obavještava recipijenta da se ponovno vraća na glavnu temu djela, a *uvraća* se na opis Holoferna u pijanome stanju:

*"Oloferne stati na noge prejedva
Mogaše. Jer jati koko mogahu dva
Toliko sam on zžva i obuja ga san.
Vagav zatvaruć, zva inih da gredu van.
Idoše na svoj stan, sobom teturaje,
Jerbo ne jedan žban popiše spijaje:
Redom začinjaje, zdravicu obnose,
Jednu popijaje, a drugu donose.
Pojdoše zanose tud ovud nogami.
Sami se nadnose, kimljući glavami.
U obraz jim plami a na nosu para,
I na brade prami lašćaše se ckvara.
Tarbuh kako žara nadmen odstojaše.
Rič, ku potopara, jazik prikošaše.
Sviste ne saznaše, ctakljahu jim oči,
Rugo njimi staše i smih se potoči.
Jer niki o ploči udri sobom pad se,
Niki se pomoči, niki kara svad se,
Niki daržat rad se, druga uhitiše,
Ter i z drugom zad se uznaš uzvarziše.
A niki rigniše, niki se gnušahu,
A niki ležiše, niki na nj padahu.
A družih nošahu, stavit jih na odar.
Toko se saznahu koko martav tovar.
Tko će imiti var ustegnuti garla,
Pogledaj ovi bar ter vij je l' umarla*

*Tuj čast i doparla tamnost i gardinja,
Ka je oto svarzla da je vitez svinja."*

(V, 165-192)

Holofern je prikazan kao groteskna karikatura, pripovjedač se koristi i animalnim metaforama ne bi li na taj način recipijentu što bolje dočarao Holofernovo stanje. Mogla bi nam se učiniti neobičnom činjenica da Marulić u svoje djelo koje pripada visokom stilu uvrštava ovakav prizor koji više nalikuje dijelom komedije ili parodije, ali Dunja Fališevac tvrdi kako je on bio svjestan poetološke mogućnosti da se u epu prikažu i banalniji motivi i niži likovi, kako je to pokazao već i Homer⁴².

Posljednji nam katalog donosi pohvalu Juditinoj hrabrosti i nabraja biblijske i mitske junakinje. Katalog je vrlo opsežan i razveden. I ovdje pripovjedač pokazuje svoju iznimnu učenost, ali isto tako ponovno ostvaruje komunikaciju s antičkom mitologijom.

Osim kataloga, kao značajniji retorički instrument, u *Juditi* se javljaju brojne razvijene usporedbe, koje Marulić naziva *prilikama*. Takvih je *prilika* u *Juditi* sedamnaest. Razvijene usporedbe u *Juditi* proučavala je Ružica Pšihistal koja tvrdi da od spomenutih sedamnaest označenih *prilika* u *Juditi* jedna (II, 231-232) ne zadovoljava ni minimalne uvijete za razvijenu usporedbu, jedna bi Marulićeva prilika (IV, 97-102) bolje pristajala u antologiju *končeta* nego li epskih usporedaba, dok se preostale mogu razvrstati u razvijenijoj usporedbi subordinirane modele: četiri su *prilike* (I, 279-280, I, 281-284, I, 301-304, IV, 207-210) primjerne figure – egzemli u sustavu usporedbe, a prema opsegu svojega sadržajnoga inventara zadovoljavaju donju granicu razvijenih usporedaba, dok se preostalih jedanaest (I, 93-100; II, 37-46; III, 5-12; III, 217-234; IV, 293-300; V, 65-72; V, 251-258; V, 303-309; VI, 73-77; VI, 83-88; VI, 113-118) može podijeliti u još dva tropološka razvijenih usporedaba⁴³.

U prvom pjevanju Marulić donosi razvijenu homersku usporedbu opisujući Nabukodonosora:

*"Kralj tako jiduže - sunce svitla lica,
Na zapad minuže, za more skri nica;
Noć jure podtica da narod, živine,
Človik, zvir i ptica, pustiv teg, počine.
Sam ov do istine, pripun rogobore,
Ležeć na perine, usnuti ne more.
Ojme, moj nebore! Gospodstvo ča t' prudi?
Ne bdi sad nitkore; tebe misal trudi.*

⁴² Fališevac (1997:70)

⁴³ Pšihistal (2008:164)

*Kakono kad bludi sobom simo-tamo,
 Bisan pas meu ljudi, pojti ne umi kamo,
 Ner se varti samo ter ujisti preži,
 Onamo, ovamo, ciri se i reži.
 Tako t' ov, ki leži, misleći, sasvima
 Ništare ne teži, a pokoja nima;
 Glavom svuda kima i sobom privraća,
 Posažmi očima, da san se odvraća.
 Jere se navraća pečal ka ga karti,
 Ter skupost pribaća sve hteći odarti:
 Sve joj daj požarti ča želi od svita,
 Li neće do smarti nigdare bit sita."*

(I, 89-104)

Ova je usporedba, kao i mnoge druge u djelu, temelji na opisu. Donosi se opis Nabukodonosorova nemira i nesanice. Iz opisa saznajemo psihološko stanje lika koje nam se slikovito predočava kroz usporedbe s bijesnim psom. Ovom razvijenom usporedbom Marulić ostvaruje dijalog s antičkom retorikom, ponajviše s Homerom i Vergilijem. Uz razvijenu usporedbu, tu je i opis kao stalan element antičkog inventara. Na kraju usporedbe pripovjedač se izravno uključuje u priču koristeći figuru *sententia*, omiljenu figuru antičkih retora i pjesnika⁴⁴, ali u duhu kršćanskog morala te govori o pohlepi koja se nikada ne može zasititi.

Neke od razvijenih usporedbi mogu označiti i kao samostalno pjesničko mjesto⁴⁵ poput one kada Marulić opisuje Oziju dok stanovništvo Betulije od njega traži rješenje:

*"Ozija ustarhal staše meju njima,
 Kako ki strašnima vitri zagonjen brod
 Mev vali mnogima vodi prik slanih vod;
 Svarta korablji hod ne kud bi hotil,
 Da dajuć jidrom god kud jih je duh zavil;
 Li još se je usilil kokogod se oprit,
 Doka je tamun cil, ne hteć o školj udarit.
 Simo-tamo pozrit ne staje jer vidi
 Da mu se je borit s vitrom, s morem, s diždi;
 Garbin hlopom hlidi, a zvižju konopi,*

⁴⁴ Fališevac (1997:64)

⁴⁵ Tomasović (1999:198)

*Val rovući slidi, ter busa u popi.
Sve nebo poklopi oblak s tmasta lica,
Iz njega dižd kropsi, mun'ja ga prosica;
Grom s triskom potica, strahotno tartnjući,
Preda pada nica mornar li jidrući."*

(III, 218-232)

Ovom se usporedbom opisuje Ozijino teško psihičko stanje u trenutku kada mora donijeti odluku koja će se utjecati na sve stanovnike Betulije.

Marulić se ovdje koristi *metaforikom brodarstva*⁴⁶, figurom nasljedovanom od antičkih retora.

Iz ovih primjera uočavamo da je Marulić odlično poznao i koristio antičku retoričku tradiciju te ju vrlo umješno prilagodio i iznio svome recipijentu.

7.2.Mitski elementi u paratekstualnim dionicama: marginalne bilješke i invokacija

Paratekstovima podrazumijevamo rubne zone teksta, koje mogu činiti naslovi, posvete, predgovori, pogovori i slično⁴⁷. Ovdje ćemo govoriti o marginalnim bilješkama kao paratekstualnim dionicama. Marginalnih je bilješki mnogo u *Juditi* i uglavnom su vezane za antičke mitske teme.

Sukladno humanističkoj tradiciji, iako u prvom redu kršćanski pisac, Marulić nije mogao zanemariti antičko mitsko nasljeđe. Iako se ono u djelo javlja ponajviše s negativnim predznakom, ono je ipak tu, kao jedna od smjernica koja Marulića određuje europskim humanistom. Mitske elemente pronalazimo ponajviše u marginalnim bilješkama, a one su kontekstualno vezane za stihovani tekst, stoga ćemo ih ovdje pokušati izdvojiti i protumačiti i na sadržajnoj i na razini marginalnih bilješki.

Marginalnim se bilješkama u *Juditi* bavio Bratislav Lučin koji smatra da su one zaslužile pozornost samim time što su dio prvoga hrvatskog umjetničkog spjeva⁴⁸. No, one našu pozornost zaslužuju i iz nekih drugih razloga. Spomenuli smo da Marulić u svojim bilješkama donosi pravu malu zbirku mitoloških priča. Stoga marginalne bilješke možemo promatrati i samostalno, ali i u kontekstu stihovanog teksta uz koji su postavljene. Prema funkciji Lučin marginalne bilješke u *Juditi* dijeli u dvije skupine. Prvu skupinu čine bilješke koje se prema

⁴⁶ Cutius (1998:143)

⁴⁷ Plejić (1998:140)

⁴⁸ Lučin (1996:31)

matičnom tekstu odnose, najuopćenitije rečeno, kao oznake sadržajnih jedinica. Takve naziva marginalnim naslovima⁴⁹. drugoj skupini pripadaju bilješke koje nešto što je u spjevu izrečeno tumače. Njih naziva glosama⁵⁰. Glose dijeli na glose u užem i glose u širem smislu. Glose u užem smislu objašnjavaju pojedine riječi, dok se glose u širem smislu dijele na one koje objašnjavaju biblijska imena i realije te one koje objašnjavaju antička imena i realije⁵¹. Za ovu su nam analizu bitne potonje.

Marulić nam u svojim glosama sažeto iznosi niz ljubavnih priča, sukoba i događaja iz antičke povijesti i mitologije.

Napomenuli smo da je Marulić pri pisanju *Judite* vođen prosvjetiteljskim pobudama. Mogli bismo reći da to jasno dolazi do izražaja i u marginalnim bilješkama gdje on želi upoznati čitatelja s antičkim svijetom.

Iz početnih stihova *Bludeć ozoja s družbom starih poet* (I, 11), uviđamo da je Marulić jako dobro upoznat s antičkom književnošću jer antičke pisce naziva "starim poetama". U pripadajućoj bilješci tumači riječ poet: *Poet: poete se zovu ki pišu verse*.⁵² Suprotno tradiciji onih s kojima se odviše zabavlja, Marulić negira Muze kao izvor svoje inspiracije te traži inspiraciju od Boga. To potvrđuju stihovi:

*"Da ti s' nadasve svet, istini Bože moj,
Ti daješ slatko pet, vernim ti si pokoj,
A ne skup trikrat troj divička okola,
Pridavši još u boj s kitarom Apola."*

(I, 13-16)

* *Trikrat troj: devet biše božic i meju njima Apolo s kitarom, kih poeti prizivahu na pomoć gatan'ja ali kantan'ja njih versi*.⁵³

Muza je u antičkoj mitologiji bilo devet, a vođa im je bio Apolon. Marulić ih naziva *skup trikrat troj divična okola*, a da je time mislio na Muze, pojašnjava nam u pripadajućoj marginalnoj bilješci. Za razliku od Muza koje su se "specijalizirale" za određeno područje, Apolon je bio svestrani bog. U grčkoj je mitologiji bio bog muške ljepote, medicine, proroštva, streličarstva, glazbe i sunca.

Dokaz da Marulić nije samo površno poznao mitologiju, nego da se ozbiljno njome pozabavio, pronalazimo u stihovima u kojima govori o smrti Juditina muža Manašea:

⁴⁹ Lučin (1996:34)

⁵⁰ Lučin (1996:34)

⁵¹ Lučin (1996:34)

⁵² Marulić (1976:21)

⁵³ Ova i ostele marginalne bilješke koje se odnose na pripadajući stihovani tekst, donose se u ovom obliku.

*"Muža imi ona ki se zva Manases.
Opslužec zakona ki jim da Mojises.
Ovoga na poses, gdi se žetva tvori,
Kad Sirij tere Pes najvećma uzgori,
Moć toplin umori plamena vrućijih;
Martva ga zatvori grob njega starijih."*

(III, 275-280)

**Sirij i Pas zovu se zvizde nike ke ističu kad su najveći krisi.*

Iz navedenih stihova saznajemo da je Juditin muž umro za vrijeme žetve kada su bile velike vrućine, koje u marginalnoj bilješci Marulić naziva *krisi*, odnosno "pasja vrućina". Ako je Marulić u isti kontekst smjestio poznatu frazu koja označava nesnosne vrućine i zvijezdu Sirius, zaključujemo da zna i kako je nastala ta fraza.

Naime, među brojnim zvijezdama koja su poznavali stari narodi, pripisujući im mitološke likove, na nebu se ocrta slika Velikog i malog medvjeda, Bika i drugih životinja, a među njima i pasa (Canis Major i Canis Minor). Upravo se u zvijezdu Velikog psa (Canis Major) nalazi najsvjetlija zvijezda nebeskog svoda, Sirius, toliko svijetla da su Rimljani nekoć vjerovali da Zemlja prima toplinu od te zvijezde. Njegovo ime dolazi iz grčkog *seirios*, što znači *pržiti*. Egipćani su ga nazvali slično *Sihor (Nil)*, a Rimljani su izmijenili te nazive u Sirius. Grci su mitološki gledali na Siriusa kao Orionovog lovačkog psa pa su koristili i naziv *kyon (pas)* za tu zvijezdu. Ljeti se Sirius, "pasja zvijezda", rađa i zalazi usporedo sa Suncem. Tijekom kasnog srpnja, Siriusova je putanja posve u skladu sa Sunčevom, pa su drevni narodi zaključili da on pridodaje dio svoje vrućine Suncu, zbog čega nastaje neprekidno vruć i s paran vremenski period. Taj je period, koji počinje dvadeset dana prije stapanja i završava dvadeset dana nakon, imenovan "pasjim" danima, prema samoj pasjoj zvijezdi.

Tek nam četvrto pjevanje donosi pregršt mitoloških motiva. Ponajviše su to likovi iz grčke mitologije, a Marulić ih donosi u okviru kataloga žena iz biblijske i antičke mitologije. Prva žena s kojom Marulić uspoređuje Juditu je Dafna, nimfa u koju se zaljubio Apolon nakon što ga je Kupido pogodio svojom ljubavnom strjelicom.

Opreznost kojom Marulić pristupa "poganskim" izvorima protiv kojih govori u *Dijalogu o Herkulu*, vidljivi su u sljedećim stihovima: *"Koj jošće nakladam, ako ni laž i hin,*

*Kupeći ča skladam od poetskih tašćin:
Mnju bi ti Apolo lin tirati Dafnu bil,
Tad kon tesalskih stin ovu da bi vidil."*

(IV, 137-140)

* *Poete govore da Apolo zagledav Dafnu, hćer Peneja, jer u svoj tesaliji biše njlipša, ja tirati. Ona pobiže i obrati se u javor.*

Usporedba započinje riječima kako će nadodati, ako nije laž i varka ono što je "pokupio" od pjesničkih taština, aludirajući ovdje na antičke pjesnike. Ovime uočavamo još jedan dokaz Marulićeva umijeća uspješnoga stapanja antičkoga naslijeđa i kršćanskoga svjetonazora.

Mitološku priču o Apolonu i Dafni donosi Ovidije u *Metamorfozama*. Naime, Apolon se rugao Kupidu zbog nevještog rukovanja strijelom. Kupidu mu se osvetio na način da je njega pogodio strijelom što čini ljubav, a Dafne strijelom što tjera ljubav. Apolon se nakon toga beznadno zaljubio u Dafne koja ga je uporno odbijala. Dok je Dafne bježala od Apolona zamoli oca, riječnog boga Peneju, da joj promijeni oblik i on ju pretvori u lovorovo stablo. U čast njoj, Apolon odluči da će lovor biti simbol trijumfa. Vidimo da ima nekih odstupanja u nazivu drveta, jer Marulić u značenju lovora koristi javor.

*"Siringu bi otpustil sin Merkurijev Pan,
Ugledal da bi bil ovu gredući van;
Po Cinte gore stran kadano lovljaše
Diana luk napan, taka se vijaše."*

(IV,140-144)

**Tako je Pan tira Siringu cića lipost ; i ona, da ju ne uhiti, obrati se u tars.*

Siringa je iduća iz kataloga antičkih mitoloških žena s kojom Marulić uspoređuje Juditu. Siringa je također bila nimfa. U nju se zaljubio Pan, bog pastira, stada, polja, šuma i lova. Bio je Hermesov sin, ali ga Marulić zamjenjuje pandanom iz rimske mitologije, Merkurom. On se zaljubio u nimfu Siringu koja je bježeći od njega zamolila sestre da joj promijene oblik te je one pretvoriše u trsku od koje je Pan načinio frulu. Spominje Marulić i Dijanu, rimsku božicu lova, Apolonovu sestru blizanku: "*Po Cinte gore stran kadano lovljaše*

Diana lik napan, taka se vijaše."

(IV, 143-144)

**Ovo je Diana, božica prelipa, ka s divicami love lovljaše.*

Juditina ljepota zasjenila bi i Dejanirinu, jer bi Herkul odustao od borbe za nju kada bi ugledao Juditu. Marulić nam to opisuje stihovima: "*Kada se boraše za Dijanirom stat*

*Herkules, koj mnjaše da par neće postat:
Kip, obraz tere vrat ove zgledal da bi,
Vargal bi se navrat, al se boril ne bi."*

(IV, 145-148)

**Dijaniru, hćer Eneja, jer vele lipa biše, mnozi prošahu. Otac odluči dati ju tomu ki dobude boreći se. Bori se Herkules sa Akelojom i dobi ga. Da bi di ovu vidil, al se ne bi boril, al bi se vargal da ostvi nju, a pojde s ovom.*

Herkul se borio s Ahelojem za Dejaniru te je Aheloju koji se pretvorio u bika iščupao jedan rog. Čak bi i hrabri Herkul odustao od borbe za voljenu ženu kada bi ugledao ljepotu Juditinu. Vidimo da je ova bilješka nešto opširnija od prethodnih. U njoj, osim što pojašnjava mitske priču, Marulić interpretira vlastite stihove. Bilješka sadržajno nadopunjava stihove, nudi njihovo objašnjenje u kontekstu mitske priče.

Posljednja usporedba u ovome katalogu, usporedba je Judite s najljepšom ženom svijeta, Helenom, ženom zbog koje započeo Trojanski rat: "*Ča veće dim tebi? Paris taku ženu*

*Imal da bi sebi, pustil bi Helenu,
Ku Garci odvedenu, jer opet nimaše,
Troju podsedenu deset lit arvaše."*

(IV, 149-152)

**Paris, sin kralja Prijama, odvede Helenu u Troju; ne hti ju vratit. Cić toga Garci podsedoše Triju. Deset lit ju arvaše, napokon prijaše i rasuše.*

Zanimljivo je uočiti odnos u kojemu su stihovani tekst i pripadajuće mu bilješke. Stihovani nam tekst donosi samo djelić situacije u kojoj su se našle mitske žene i iz njega ništa ne saznajemo o njihovim karakteristikama, u ovom slučaju o njihovoj ljepoti. Saznajemo samo da su bile proganjane od muškaraca. Činjenicu da su bile na glasu kao znamenite ljepotice saznajemo tek iz bilješki u kojima ih pripovjedač kiti epitetima *cića lipost, božica prelipa, lipa biše*.

Osim što želi dokazati da je Juditina ljepota veća od ljepote spomenutih mitskih ljepotica, Marulić zapravo više ističe mušku požudu, jer svaki bi od spomenutih muškaraca, bio on bog ili smrtnik, bio spreman napustiti svoju ženu, bila ona boginja ili smrtnica, samo zbog ljepote ove biblijske junakinje.

Iz rečenoga možemo uočiti i da Marulić petrarkističkom zanesenošću govori o ljepoti svoje junakinje za kojom bi mnogi žudili, ali ona im je svima nedostižna.

Uočavamo još jednu činjenicu koja Marulića povezuje s antičkim mitskim svijetom, a to je nizanjanje antičkih ljubavnih parova istim redom kojim je to učinio Ovidije u *Metamorfozama*. Naime, već na samom početku *Metamorfoza* Ovidije donosi mit o Apolonu i Dafni, a na kraju prvog pjevanja govori o Panu i Siringi. U devetom pjevanju opisuje Heraklovu borbu s Ahelojem, a u dvanaestom Parisovu otmicu Helene.

Judita, kada se prvi puta pojavi pred Holofernovim očima, na njega djeluje hipnotično, Marulić nam donosi njegov opis u trenutku kada prvi puta ugleda Juditu:

*"Kad ju je vidio, s parvoga pozora,
Ranu je oćutio ljubvena umora;
Staše kako gora, sobom ne krećući,
Oči ne zatvora, k njoj jih upirući:
Tako sta serifski gospodin,
Medusu kažući njemu Danaje sin."*

(IV, 205-210)

**Ovo je bio Polidektes, kralj o Serifa otoka, ki se okameni kad mu ukaza glavu od Meduze Perzej, sin Jovetov i Danaje; ku glavu tko god vijaše, zakamenjaše se. To pišu poete. Zato di ovdi, da Oloferne sta kako zakameniv gledajući Juditu.*

Holoferna Marulić uspoređuje sa serifskim gospodinom, tj. mitskim kraljem otoka Serifa. U marginalnoj bilješci sam nam Marulić pojašnjava da je riječ o Polidektu kojeg je njegov posinak Perzej uz pomoć Meduzine glave pretvorio u kamen. Meduza je bila jedna od tri sestre Gorgone koje su umjesto kose imale zmijske glave i tko god bi ih pogledao pretvorio bi se u kamen. Perzej je bio Danajin sin kojeg je ona imala sa Zeusom. Zbog proročanstva da će umrijeti od ruke svoga unuka, Danajin ih je otac Aksijske bacio u more, a spasio ih je Polidekt koji je Danaju oženio. Kako bi očuhu dokazao svoje božansko podrijetlo, Perzej je morao ubiti Meduzu. Nakon što se vratio s Meduzinom glavom, Polidekt je napao njegovu majku Danaju, a Perzej ga je usmrtio pretvorivši ga u kamen. U bilješci Marulić ponovno upozorava da "to pišu poete".

Marulić ovdje Holoferna personificira s Polidektom. Meduza je na Polidekta djelovala isto kao i Judita na Holoferna. Možemo zaključiti da Judita ovdje poprima negativne konotacije, jer znamo da je Meduza bila jedna od najstrašnijih mitskih čudovišta.

U petom pjevanju Marulić opisuje Holoferново prekomjerno uživanje u jelu i piću. Osim Holofernova opisa, Marulić donosi katalog biblijskih, mitskih i povijesnih pijanaca. Cilj mu je bio šokirati čitatelja te na taj način utjecati odgojno na njega. Prikazati mu u što se pretvara pijani čovjek te što je sve u stanju učiniti u bunilu pijanstva i kako teške posljedice pijanstva mogu biti.

Katalog započinje na sličan način kao i katalog lijepih žena, primjerima iz biblijske mitologije, a nakon toga opisuje pijanog Aleksandra koji je omamljen alkoholom ubio Klita.

Marulić nam, opisuje i ubojstvo Kentaura, mitskih bića čije je tijelo bilo pola ljudsko, a pola konjsko. Kentauri su bili poznati po svojoj nagloj i raskalašenoj naravi te sklonosti pijančevanju.

Njihovu smrt opisuje Marulić kao posljedicu pijanstva: "*Centaure pogubi Peritov s Lafiti,*

*Jer hvataje zubi, jur pijani i siti,
Onih kih počiti njih dostojaše se.
Za žene zadiť ne sramovaše se.
Saki zgubiše se u Cirov okol
Stupiv, objiše, se, opiše; i pokol
Legoše ko vol, on na nje napusti,
Razbil jih, da im bol, živih jih ne pusti."*

(V, 121-128)

**Centaure ki s njima mejašahu, zva na svoj pir Peritov, kralj od Lafiti; oni objivši se i opivši pohitaše za žene: zato jih pobi.*

Kentauri su htjeli na dan vjenčanja kralja Peritoj oteti njegu ženu Hipodomiju i ostale žene na svadbi, no u tome ih spriječi Peritoj uz pomoć Tezeja te poubijaše Kentaure. Osim smrti koja može biti kobna posljedica pijanstva, Marulić upozorva i na nedolično ponašanje kojemu su pijanci sklonu, u ovom slučaju upozorava na napastovanje žena.

Da štetnosti alkoholnog utjecaja nisu bili lišeni ni intelektualci, Marulić dokazuje opisom pijanstva grčkih filozofa Lacida, Hrizipa i Arcesilauza: "*Vino život shusti lacida i Krisipa,*

*Mudrost od njih usti začaran taj sipa;
Taj konac opipa pitanski Arceslav,
I on pijan udipa u Karonovu plav."*

(V, 129-132)

**Lacid, Krisip, Arcislav: toj su bili naučeni filozofi, da garlu se, niki, diju, umri vino pijući, a neki cić toga u tarpju, upadši pogibe.*

**Karon je ki brodiduše u paklu kako diju poeti.*

Marulić tvrdi da su slavni filozofi pijani "uskočili" u Karonovu lađu, tj. da ih je mitski brodar pijane prevezao u svijet mrtvih.

U pijanom je stanju dočeka smrt i sirijski kralj Antioh III kojega su ubili vlastiti podanici zbog njegove gramzivosti. Marulićeve kritike nije pošteđen ni Marko Antonije koji je potaknut vinom napustio ženu i oženio Kleopatru.

Poput spomenutih ličnosti, i Holofernovo pijančevanje završava kobno za njega. Hrabra Judita mu odrubi glavu nakon što pijan zaspe. Upravo je njezina neizmjerena hrabrost tema još jednog kataloga, najdužeg u *Juditi*. U maniri skromnosti, pripovjedač naglašava svoju nemoć da dostojno opiše Juditinu hrabrost te u opsežnom katalogu navodi brojne primjere biblijskih žena te žena iz antičke povijesti i mitologije koje su se odlikovale hrabrošću. No, one se ipak ne mogu

mjeriti s Juditinim činom. Nakon što pripovjedač, u ustaljenoj maniri, iznese najprije hrabra djela biblijskih žena, navodi istaknute žene antičke povijesti i mitologije.

Pripovjedač smatra da je Judita smionija i od božica Palas i Dijane, ali isto tako i od smrtnice Hekube. Ni amamazonske ratnice Hipolita i Pantasileja, koje su se borile poput muškaraca niti mitska ratnica Atalanta koja je ubijala zvijeri ne mogu parirati Juditi jer:

"Svih tih zajedno stav, ter Judite hvale

S hvalami njih pristav, reć ćeš: Njih su male."

(VI, 225.226)

O svakoj spomenutoj ženi Marulić govori u marginalnoj bilješci. Kako je u katalogu ljepotica, istica njihovu ljepotu, sada u bilješkama govori o njihovim junačkim pothvatima.

Pripovjedač iznosi da je Juditina veličina u tome što se uzdala u Boga i nije gubila vjeru, nije posustala pred nedaćama i nije Bogu postavljala uvjete.

Judita doživje duboku starost od sto pet godina kada joj Parke odrediše smrt. Parke, Mojre ili Suđenice tri su sestre, božice sudbine, usuda. Smatra se da su pod njihovom vlasti bili čak i bogovi, jer one su držale niti života i sudbine protiv koje ni Zeus nije mogao ništa. Na ovome mjestu Marulić najsmionije upotrebljava element iz antičke mitologije. Iz stihova koji slijede uočavamo da Marulić Parke doista smatra onim koje određuju našu sudbinu:

"Do stare starinje živi u počten'ju;

Lakesis treudi nje ču tad u predan'ju,

Kloto u vraćen'ju, Atroposos prireza,

Kad ona življen'ju sto i pet lit stiza."

(VI, 373-376)

**Ovoj su tri ke predu naš život. Lakesis tumači se ždribnica jer ždribe miče života našega potežući žicu s preslice. Kloto vartnica jer varti vretenom sučući tu žicu. Atropos tumači se: prez obraćen'ja jer se obratiti ne more mitom nijednim da ne čini konac života našega žicu tu pririzujući. Ovej tri biližaju tri vrimeņa života našega: vrime ko će biti, ko jest, ko je bilo. Ko će biti, iztežu žicu. Ko jest, varti ju ali suče. Ko je bilo, jur smotanu žicu pririzuje svemu čineći konac. Ovdı zato di da trudne jur bihu Juditin život predući jer ona dugo živi: sto i pet lit.*

Vidimo da je nestala ona opreznost kojom je Marulić pristupao antičkom mitološkom inventaru, a da je mitsko naslijeđe smatrao i dijelom svog života dokazuje upravo koristeći zamjenicu *naš* u bilješci kojom pojašnjava djelovanje Parki.

Ne možemo govoriti o učestalosti pojavljivanja nekog mitskog lika, jer je njihova pojavnost svedena uglavnom na jedan put, osim Apolona (I, 16 i IV,139) i Dijane (IV,144 i VI,

193) koji se spominju dva puta, ali možemo govoriti o raznolikosti mitskih elemenata koje nam Marulić donosi u svome nevelikom djelu.

Uočili smo da Marulić mitski inventar u početku koristi vrlo oprezno i suzdržano opravdavajući se time da su tako govorili klasični pisci. Suzdržanost tijekom epa postaje sve manja te se Marulić više ne poziva na antičke uzore pri korištenju mitskog inventara koji više dolazi do izražaja u marginalnim bilješkama u kojima pronalazimo detaljna objašnjenja pojmova iz mitologije koji se pojavljuju u samom tekstu.

Na kraju možemo zaključiti da Marulić ipak koristi više mitskog materijala, nego što bismo mogli na prvi pogled očekivati u jednom biblijskom epu. Taj materijal nije ravnomjerno raspoređen u djelu, on je uglavnom koncentriran u trima katalozima i pripadajući im rubnim bilješkama. Složit ćemo se s Lučinom kada konstatira: *Dragocjene su nam te marginalije zbog toga što su vrhunska potvrda humanističkih autorovih nazora te zbog toga što je u njima Marulić pisao o onim temama o kojima nigdje drugdje u svojim hrvatskim djelima nije pisao – a teško da bi se i u latinskom (s iznimkom Dijaloga o Helkulu) našlo toliko antičke građe sabrane na jednom mjestu.*⁵⁴

⁵⁴ Lučin (1996:48)

8. Zaključak

Kada *Juditu* okarakteriziramo kao biblijsko-vergilijanski ep, obično na prečac zaključimo da je biblijsko ono što u djelu prevladava, a da je vergilijansko nešto sporedno. Pozabavimo li se malo dublje tom temom, kao što smo to ovdje učinili, onda uočavamo da je to stajalište pogrešno. Iako i sam Marulić negativno gleda na tradiciju baštinjenu iz antike te njegov Bogoslov uvjerava Pjesnika u negativnosti antičkih tema, činjenice dokazuju suprotno.

Počevši od antičkih vrsnih obilježja koja *Juditu* definiraju kao klasični ep, pa sve do mitskih elementa na tematskoj razini uočavamo da je Marulić bio upoznat sa svim područjima antičkoga svijeta koje je obnovio humanizam. Vrlo je vješto koristio sve stilske, vrsne i retoričke elemente koje zahtijeva ep načinjen po uzoru na Homera i Vergilija. Puno je oprezniji kada je riječ o inventaru mitološkoga svijeta koji koristi uglavnom u katalogima pozivajući se neprestano na *stare poet*.

No, *Judita* je ipak ep koji obrađuje tematiku preuzetu iz *Biblije*, a Marulić je ipak pjesnik koji je slavu stekao ponajprije proznim spisima religiozno-poučnog, moralističkog i teološkog usmjerenja. Kako kršćanstvo obično isključuje mitsko definirajući ga kao pogansko, uviđamo kako je Marulić uspješno premostio jaz između ta dva svijeta i tako se pokazao kao vrstan poznavatelj obaju.

Stalo mu je da njegovo djelo bude visoko cijenjeno te da svojim recipijentima podari vrhunsko djelo, stoga je u maniri vrsnoga humanista iskoristio svoje poznavanje antičke retorike i mitologije, uveo ih u svoje djelo kao obvezne stilske rekvizite te ih modificirao i prilagodio svome kršćanskome svjetonazoru.

Izvori

Judita (1976): M. Marulić, Zagreb, Školska knjiga

Literatura

Curtius E. R. (1998): *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Zagreb: Naklada Naprijed

Fališevac D. (1997): *Kaliopin vrt*, Split: Književni krug

Lučin B. (1996): *O marginalnim bilješkama u Juditi*, Colloquia Maruliana V, str. 31-56

Marulić M. (2001): *Dijalog o Helkulu*, u: *Duhom do zvijezda* (pr. B. Lučin), Zagreb: Mozaik knjiga

Ovidije (2008): *Metamorfoze* Zagreb, Europapress holding

Plejić L. (1998): *Posveta Judite*, Colloquia Maruliana VII, str. 139-144.

Pšihistal, R. (2002): *Treba li Marulićeva Judita alegorijsko tumačenje*, Colloquia Maruliana XI, str. 153-184.

Pšihistal, R.(2008): *Marko Marulić, prvi klasik hrvatske književnosti i europski humanist*, Colloquia Maruliana XVII, str. 310-313.

Pšihistal, R.(2008): *Razvijene usporedbe u Juditi: o Marulićevim prilikama*, Colloquia Maruliana XVII, str. 157-188.

Solar M. (2003): *Povijest svjetske književnosti*, Zagreb: Golden marketing

Tomasović M. (1999): *Marko Marulić Marul*, Zagreb: Eramus naklada

Tomasović M., Novaković D.(1994): *Marko Marulić, Hrvatski latinisti*, Zagreb: Školska knjiga

Tomasović M. (2001): *Marulić i Dante*, Colloquia Maruliana X, str. 47-53.

Zlatar, A.(2002): *Transformacija biblijskog predloška u Marulićevoj Juditi*, Colloquia Maruliana XI, str. 47-55.